

M 6715:1-17

Landskap:	Skåne	Upptecknat av:	Emil Jönsson
Härad:	Luggude	Adress:	Hornsborg
Socken:	Väsby o angränsande	Berättat av:	Densamme
Uppteckningsår:	1940	Född år	1861 i Väsby

Gärdesgårdar (Etn II:41)

Om gårdsgårdar

Angående gårdsgårdar som allmänligen brukades i Väsby och angränsande socknar, dvs Brunby, Jonstorp, Farhult, Viken, Höganäs och Allerum. I dessa socknar var det utan undantag stenmurar, dock i flera variationer, som här skall närmare beskrivas och möjligen avbildas. Visserligen var det ofantligt gott om lövskog, men som barrskog fullkomligt saknades och lövskogen ej var tjänlig till gårdsgårdar, så användes sten överallt som stängselmaterial emellan ägor och vångar (lyckor). Närmast liknande bild 6 (se frågelistan) men aldrig så liten i höjd som 2 lag sten utgjorde, utan 3 a 4 så att höjden blev omkring 2 alnar (4 fot) som det i lagen bestämdes. Sådan stenmur kallades för enkel stenmur eller "enkelgäre".

B) Denna slags stenmur begagnades till gårdstomten, kring hemägorna, utefter vägarna, i utmarkerna, kring svedjor o dyl. Enkelmur var av 3 slag: enkelmur med rättsida, enkelmur utan rättsida och enkelmur med rättsida och en jordvall på vrängsidan. Dessa senare kallades också "försänkingsgäre". Enkel stenmur emellan olika ägares skiften eller s k rågångar, var merendels av grovare sten och med rättsidan hälften var. Rättsidan vändes emot nästan. Det kunde antingen vara en omkastning där den andre gränsdeltagaren tog vid, eller en enda rak linje där en grund grop för borttagande av matjorden först upptagits, varefter var lade sin gårdsgård med rättsidan emot nabon, vid dennes sida och växelvis vid halvdelen. Detta senare sättet brukades mest. Sådana rågångsmurar skulle vara minst 2 alnar (4 fot) över marken och ansågs då som fullt lagligt stängsel. Den skrovliga avigsidan (vrängsidan, dvs inte rättsidan) måste alltid understötts i de särskilda lagen med skärv, ty som rättsida önskades att de särskilda stenarna skulle visa en plan yta emot rättsidan och var ofta konformade (mer eller mindre spetsiga). Bredden på en sådan gårdsgård i botten var ungefär 2 ½ aln (5 fot). Alla stenarna skulle läggas så att de "biter" varandra, dvs inte runkar, utan fast stadigt stöttar varandra. Hade man grov stor sten att tillgå, så blev det vanligen 4 skiften på varandra i höjd, tillräckligt, eller kunde avjämnas med mindre sten överst. Ett annat slag av enkelmur var sådan utan rättsida. Sådan begagnades ofta emellan de olika åkrarna på ens eget, där man kunde göra efter behag, endast det tjänte sitt ändamål att stänga för kreatur. Dessa murar utan rättsida ansågs vara starkare, ity att om stenarna biter varandra utan att använda skärvor så mycket, så låg de säkrare, i synnerhet vid tjällossningen om våren då kilskärvorna kunde lossna och förorsaka murens fall. Dessa gårdsgårdar på egna marker lades vanligen av mindre sten, än till rågångar.

Matjorden grävdes undan och vid grindhål eller genomkörsväg sattes ett par större stenar, "lajstolpar", att hänga på den ena och knäppa på den andra, grinden eller ledet (lajed) vid.

Men om inte sådana stora stenar kunde anskaffas, så fick ofta ett par bra ekestolpar tjänstgöra. Som dessa stenmurar vanligen var av något mindre sten än den som användes till rågångar, så fick man 4 a 5 lager med sten och kanske fler, innan det ansågs lagom högt att mota kreatur. Det dugde inte heller med för små stenar till de enkla stenmurarna, såsom t ex: Det var en stenmur av så små stenar som en hatt eller mössa i omfång (storlek) upptill en byväg i Plönninge, enkelmur med ingen rättsida. Jag såg när en man kom körande den vägen fram och hade till lass ekegrenar som sparrade ut på båda sidor och delvis asade på vägen. Grenarna vidrörde den enkla gårdsgården som därav revs omkull (föll ner) på hela den sträckan där lasset gick fram, och naturligtvis måste läggas upp på nytt om den skulle utgöra någon "fred".

Ett tredje slag av enkel stenmur eller "enkelgäre" var med en grop vid rättsidan och vrångsidan betäckt med den jord som uppkastades ur gropen (diket) vid rättsidan. Denna slags stenmur kallades också för "försänkningsgäre" och förekom ofta utmed allmän väg, eller omkring trädgårdar, då där även sattes "tjörnehäck" (hagtornshäck) i jordvallen. Dessa slag av gårdsgård med jordvall begyntes där med i Väsby sn först år 1869 eller 1870.

4) A) Dessa enkelmurar användes samtidigt. B) Men de enkelmurar utan jordvall var ju vanligast. C) De övriga enkelmurarna som hade jordvall vid vrångsidan samt dubbelmurar förekom endast på enstaka ställen. Dubbelmur som sockengräns mellan Väsby och Brunnby socknar samt någon gång som gräns mellan olika byar. Men dubbelmur var av 2 slag. Det ena slaget var lagt med flatstenar till yttersidor och ifyllt med småsten ("kompersten") i mitten. Det andra slaget var endast av grovare sten med – som på alla dubbelmurar – rättsida på båda sidor och med genomgående "bindestenar". Enkelmurar upptog alltid minst 2 alnar i bottenlaget, men dubbel stenmur upptog minst 4 a 5 alnars bredd i botten. Gårdsgårdar av trä fanns inte i Väsby eller angränsande socknar under 1800-talet.

5a) Stängslen ansågs fast och avsett för flera år. b) Hela århundradet 1800. Man vet ej när det ena eller andra slaget infördes i orten, mer än om försänkingsmurar som ovan sagts 1869. D) Ingen förändring i stängsel i Skåne (Väsby sn och angränsade på 1890-talet och 1900). E) Specialforskare är ej kända.

Gårdsgårdar i Hamneda sn uti Sunnerbo hd i Småland. 3a) Av liggande slanor och stående störor. De liggande slanorna var antingen så långa, att 4 par störor anslöts som bild 1 eller kortsluttande som bild 2, omslutande 2 par störor. Bandvidjor gjordes efterhand vid uppsättningen, och då brukades att värma vidjorna vid en upptänd eld, när de snoddes (vreds) av antingen ene- eller granegrenar. 3 st vidjor sattes på vart par störor. d) (inte b och C) Av sten. e) Av torv eller jord. B) Den angivna gårdsgården begagnades kring gårdstomten, i eller kring hemägorna, utefter vägarna, i utmarken, kring svedjor o dyl. C) Alla slag av frågelistans typer, med undantag för bild 4.5.8.9 som inte förekommer. Stenmur bild 6 liknande den beskrivna enkelmuren utan rättsida fig 2 i Skåne. Den dubbla stenmuren fig 5 med ifyllda småstenar. Även lades ett lager småsten allra underst på botten till alla stenmurar i Småland (som jag sett). 4A) Dessa typer användes samtidigt. 4B) Den vanligaste gårdsgården i rågångar var i stenfattig terräng, hankgårdsgård, med korta avstånd emellan störoparen, eller lagenligt 2 alnar (4 fot). Men på uppmark bild 3 emellan inägor på ens egen mark. C) De övriga slagen: grop (dike) och jordvall dels på mosse och dels på grusbackar. 5A) Det avsågs för fast och flera år varaktigt. 5B) Avses period 1850-1900 och dessförinnan. 5C) Okänt. 5D) I slutet eller det sista årtiondet av 1800-talet kunde man få köpa "gärdsle" (utfläkta träspjälor) för 4 öre st, i längd till 2 par

stör, med 2 alnar emellan paren, men det blev med uppsättningsarbetet ansett för dyrt i förhållande till varaktigheten. Här i Hamneda sn var jag 1898 den förste som begynte med ekepålar och taggtrådsstängsel, såväl i rågångar som i inägor, och sedermera har många efterföljt, så nu stängs här aldrig på nya gränser annat än med tråd och pålar, antingen slät tråd eller taggig. Pålarna är antingen av ek eller en. T o m gestaltade det sig så, att oaktat jag fick varannan granträslana (av en skogsägare i Björnstorps, Hamneda sn) för det jag nerhögg 2 st. Därefter fläkte jag dessa slanor på min lott och spikade dem överst på pålarna, där förut fastsatts med krampor 2 taggtrådar. Således fördubblades slanorna i längd, men träslanesträckningen blev likväl dyrare än en taggtråd genom att jag måste leja folk att hugga slanorna. Alltså var det arbetslönen som sedan 1898 fördyrade, oaktat att den var endast 1/6 av vad den nu är.

6) Okänt. 5f) Gärdsgårdar av torv upplades över mossmarker och grävdes ut, torvorna skars ut med en vass torvspade i ett 6 fot brett dike. Dessa torvor lavas upp på marken vid sidan om diket så att höjden räknas 5 ½ fot från diket botten och anses då för lagligt stängsel. Torvmuren lades som dubbelmur, med en och annan "bindetorv". Jordvallar upplades i sand- och grusbackar till ännu större dimensioner än torvullarna, men p g a det lätt nerrasande materialet måste de omjusteras ofta och kunde ändå ej anses som fullt pålitligt stängsel, utan det sattes en träslana på pålar ovanpå vallen. Det kallades en "häjd". På Bolmsö såg jag stenmurar upplagda av en egendomlig sorts sten, som var flata skivor, och kunde lavas likt murtegel eller på samma vis som de uppskurna mosstorvorna till mossgårdsgårdarna. Ett märkligt tecken är att aldrig har jag sett här eller någon annanstans i Småland att det finns eller funnits en enda skjuten sten i deras stengärdsgårdar. Förhållandet var nästan likadant i Skåne, men där påträffades dock någon gång skjuten sten i gammal stenmur.

Fig 1. Enkel stengärdsgård med rättsida och vrångsida. Användes till "rågång" mellan olika ägor. Fig 2. Enkel stengärdsgård men ingen rättsida, utan "vrångsida" på bägge sidor. Användes till att freda emellan olika vångar eller beteshagar (inte i rågång). Fig 3. Enkel stengärdsgård, lagd på botten i ett dike och detta bredare än gårdsgården, med rättsidan i diket och den uppkastade jorden lagd på vrångsidan. Användes vid vägar eller trädgårdar.

Fig 4. Dubbel stengärdsgård, utan småsten inne i, med rättsida på bägge sidor. Användes vid sockengräns och någon gång emellan olika byars skiften. Fig 5. Dubbel stengärdsgård, med småsten inne i. Förekom inte i Väsby sn men allmänt i Småland. Fig 6. Gärdsgård av med torvkniv utskurna torvor lades över torvmarker i Småland. Dubbelmurad med 6 fot brett dike framför. Höjden räknades 5 ½ fot från diket botten. Fig 7. Jordvall upplagd i sand- och grusbackar, till ännu större dimensioner än de föregående, men p g a det lätt nerrasande materialet måste de ofta justeras. Fig 8. På Bolmsö var en slags egendomlig sten, som var i flata skivor och därför lätt att bygga enkel stenmur med rättsida.